

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА

СЕРДЮК НАТАЛІЯ ІВАНІВНА

УДК 159.922.736.4:177.63

**ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ АТРАКЦІЇ ДО
ОДНОЛІТКІВ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2014

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі психології Бердянського державного педагогічного університету, Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат психологічних наук, доцент
Малихіна Тетяна Петрівна,
Бердянський державний педагогічний університет,
доцент кафедри психології.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
Павелків Роман Володимирович,
Рівненський державний гуманітарний університет,
директор Інституту педагогіки і психології,
завідувач кафедри вікової і педагогічної психології;

кандидат психологічних наук, доцент
Вінс Вікторія Анатоліївна,
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет імені Григорія Сковороди»,
доцент кафедри практичної психології.

Захист відбудеться «25» листопада 2014 року о 12⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.10 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, 01601, Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 01601, Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий «23» жовтня 2014 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради **Л. В. Долинська**

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Зміни економічних, соціальних та культурних умов існування, що відбуваються в Україні, обумовлюють перегляд життєвих принципів та цінностей кожної людини, потребу у вихованні нового активного, цілеспрямованого молодого покоління, яке здатне самостійно приймати рішення та активно брати участь у соціальному житті країни. У зв'язку з цим, освітянський простір приділяє значну увагу виявленню соціальних та психологічних умов, які детермінують прояв впевненої позитивної поведінки серед учнів різного віку. Особливо актуальним це завдання є щодо підліткового віку, коли провідною діяльністю стає міжособистісне спілкування з однолітками, що супроводжується становленням процесів рефлексії та ідентифікації.

У наш час простежуються тенденції акселерації підростаючого покоління, тобто підлітки достатньо швидко розвиваються як у фізичному, так і в психологічному планах. Незважаючи на швидке дорослішання, за позицією Д. Б. Ельконіна, А. Г. Грецова, підліток відчуває велику потребу в емоційній підтримці однолітків, бо саме ровесники краще за інших розуміють його проблеми. Водночас Л. С. Виготським, У. Шутцем було виявлено, що основною характерною рисою особистості підліткового віку є розвиток потреб в спілкуванні та афіліації. За підлітковою потребою в афіліації приховуються мотиви: закріплення самоповаги, визнання власної людської цінності; відчуття емоційної належності до групи ровесників; отримання інформації і комунікативних умінь; задоволення потреби в лідерстві (А. В. Мудрик, Х. Хекхаузен та ін.). Усі ці мотиви знаходять свій вияв у вигляді симпатії, дружби та кохання, які є головними рівнями атракції.

У світовій психолого-педагогічній літературі атракцію розглядають як психологічне утворення особистості, інтерпретуючи його з різних наукових позицій, а саме: як явище, що виникає під впливом рефлексивних факторів (З. Фрейд, У. Шутц, Х. Салліван), чинник, що визначає привабливість однієї людини для іншої через схожість їх установок та цінностей (Д. Бірн, Дж. Л. Клоре та ін.), механізм формування привабливості, першого враження (О. О. Бодальов), ключову складову виникнення міжособистісних стосунків (Ф. Хайдер, Т. Ньюком, З. Рубін, В. М. Куніцина, І. П. Волков, Е. С. Кузьмін, М. П. Пікельникова, Н. Ф. Федотова та ін.), компонент міжособистісного сприймання (Г. М. Андрєєва), фактор розвитку і становлення дружби (І. С. Кон), симпатію, що визначає емоційну позитивну установку особистості (М. М. Обозов, Н. В. Казарінова), важливий компонент соціального статусу (З. О. Кіреєва) та ін. Перше найґрунтовніше дослідження атракції було проведено Л. Я. Гозманом. Він виділив ряд факторів, що описують атракцію: загальні фактори, які пов'язані з знаннями і прагненням людини до глибоких емоційних взаємовідносин, фактори екстенсивного спілкування, соціальної цінності й надійності, що відображають когнітивну оцінку партнера зі спілкування.

В українській психології до проблеми атракції звертались: С. Д. Максименко, який вважав її першоосовною нужду, що породжує прихильність, дружбу та кохання; В. А. Семиченко, яка визначає її як психологічне явище, що зумовлює появу привабливості однієї людини для іншої та почуття приязні між ними; В. М. Фомічова, в

дослідженнях якої атракція розглядається як фактор психологічної сумісності особистостей. Атракцію як специфічне емоційне ставлення вивчала О. Г. Коваленко, яка з'ясувала, що привабливість особистості зумовлюється такими чинниками як: зовнішній вигляд, особистісні характеристики, спрямованість та поведінка.

Вікові особливості прояву атракції дотично розглядаються у дослідженнях Ю. А. Агачевої, яка тлумачить її як чинник гармонізації взаємодії вчителя з молодшими школярами, А. М. Кленчу, яка відзначала значущість емоційно-комунікативної складової в прояві атракції у старшому юнацькому віці. Ряд психологів (І. С. Булах, Р. В. Павелків, В. А. Вінс, Л. Ф. Анн та ін.) стверджують, що підлітковий вік є сензитивним щодо прояву атракції. Підлітки намагаються виявити значущих для них однолітків, і атракція є головним фактором зазначеного процесу. Прояв атракції в цьому віці супроводжується активізацією її рівнів, а саме: з'являється симпатія, що розкривається у зацікавленості й дружній прихильності до однолітків (К. Обуховський), підвищується значення дружби, що дозволяє підліткам виразити емоційні переживання і знайти підтвердження того, що хтось розділяє їхні сумніви, надії й тривоги (І. В. Страхов, А. Г. Грецов), з'являється перше почуття закоханості (М. Д. Левітов, П. П. Блонський, Р. Шорт).

Водночас результати аналізу наукової літератури за означеною проблемою засвідчують відсутність спеціальних системних досліджень особливостей формування атракції до однолітків у підлітковому віці. Поза увагою науковців залишаються питання сутності, структури та генези атракції особистості періоду дорослішання, тоді як їх вивчення дозволить отримати цілісну картину становлення позитивних взаємовідносин у цьому віці, які безпосередньо впливають на особистісне зростання підлітка. Отже, соціальна значущість та недостатня дослідженість проблеми обумовили вибір теми дисертаційного дослідження: **«Психологічні умови формування атракції до однолітків у підлітковому віці»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри психології Бердянського державного педагогічного університету. Тема дисертаційного дослідження затверджена Вченою радою Бердянського державного педагогічного університету (протокол № 7 від 21. 01. 2008 року) та узгоджена міжвідомчою Радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології НАПН України (протокол № 4 від 22. 04. 2008 року).

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та емпіричному вивченні особливостей прояву атракції до однолітків у підлітковому віці й визначенні психологічних умов її формування у підлітків.

В основу дослідження було покладено **припущення** про те, що атракція до однолітків у підлітковому віці як структурно-складне особистісне утворення в звичайних умовах організації навчально-виховного процесу в школі розвивається недостатньо, а її формування буде більш успішним при оптимізації певних психологічних умов (узагальнені уявлення про привабливість до інших; привабливі образи ровесників та зразки поведінки; симпатія та афіліація до окремих однолітків; прихильність та ціннісне ставлення підлітків до однолітків, з якими себе ідентифікують; довірливе та позитивне ставлення підлітків до однолітків, з якими співвідносяться особистісні позиції; безпосередня позитивна взаємодія з

однолітками) та організації цілеспрямованого впливу на міжособистісні стосунки підлітків і структурні компоненти атракції із застосуванням системи методів активного соціально-психологічного навчання.

Для досягнення поставленої мети та згідно з висунутим припущенням нами було виокремлено наступні **завдання**:

1. Визначити теоретичні підходи до вивчення проблеми атракції до однолітків у підлітковому віці.
2. Виявити якісні та кількісні показники особливостей прояву структурних компонентів атракції до однолітків у підлітковому віці.
3. Виділити критерії, показники та рівні сформованості атракції до однолітків у підлітковому віці.
4. Обґрунтувати та експериментально перевірити психологічні умови формування атракції до однолітків у підлітковому віці.

Об'єкт дослідження – атракція як особистісне утворення підліткового віку.

Предмет дослідження – психологічні умови формування атракції до однолітків у підлітковому віці.

Методи дослідження: *теоретичні методи:* теоретико-методологічний аналіз, систематизація та узагальнення наукових джерел, присвячених ключовим питанням дослідження; *емпіричні:* цілеспрямоване спостереження, психодіагностичне тестування, індивідуальні та групові бесіди, аналіз продуктів діяльності; конструювання психологічних завдань, проблемних ситуацій; констатувальний і формувальний експерименти. У роботі було використано різні психодіагностичні методики, зокрема: анкета «Уявлення про дружбу» (авт. Є. В. Юркової, модиф. Н. І. Сердюк), анкета «Дружба» (авт. Н. І. Сердюк), «Методика особистісного диференціала» (авт. Ч. Е. Осгуд, адапт. Т. Л. Федорова і О. М. Еткінда, модиф. Н. І. Сердюк), «Соціометрія» (авт. Дж. Л. Морено, адапт. І. П. Волков, Е. С. Кузьмін), «Опитувальник афіліації» (авт. А. Мехраб'ян, адапт. М. Ш. Магомед-Емінов) та «Методика діагностики міжособистісних стосунків» (авт. Т. Ф. Лірі, Г. Лефорж, Р. Сазек, адапт. та модиф. Л. М. Собчик). *Методи математичної статистики:* критерій φ^* – кутового перетворення Фішера та t – критерій Стюдента для перевірки достовірності експериментально отриманих даних.

Дослідження проводилося у три етапи (пошуковий, експериментальний, підсумковий) упродовж 2008-2012 рр.

База дослідження: Психодіагностичне дослідження проводилося на базі загальноосвітніх шкіл I-III ступенів № 3, № 5 міста Бердянськ, загальноосвітніх шкіл міста Молочанськ та Новопротокопівської, Урожайнівської, Виноградненської загальноосвітніх шкіл I-III ступенів Токмацького району Запорізької області. До дослідження було залучено 360 респондентів підліткового віку та 60 класних керівників та практичних психологів.

Наукова новизна та теоретична значущість дисертаційної роботи:

- *вперше визначено* сутність поняття «атракція до однолітків у підлітковому віці», специфіку прояву атракції у підлітковому віці; обґрунтовано критерії (досвід позитивних міжособистісних стосунків з однолітками, ціннісне ставлення до себе та ровесників, позитивна мотивація в міжособистісних стосунках з об'єктами симпатії, безумовна позитивна поведінка підлітків), показники та рівні (високий, середній,

низький) прояву атракції до однолітків у підлітковому віці; визначено психологічні умови (узагальнені уявлення про привабливість до інших; привабливі образи ровесників та зразки поведінки; симпатія та афіліація до окремих однолітків; прихильність та ціннісне ставлення підлітків до однолітків, з якими себе ідентифікують; довірливе та позитивне ставлення підлітків до однолітків, з якими співвідносяться особистісні позиції; безпосередня позитивна взаємодія з однолітками) формування атракції до однолітків у підлітковому віці; створено психологічну модель формування атракції до однолітків у підлітковому віці;

- *поглиблено та розширено* суть поняття «атракції» з огляду на вікові особливості підліткового віку; уявлення про міжособистісні стосунки в підлітковому віці;

- *набула подальшого розвитку* система знань про сутність, зміст, структуру, психологічні умови формування атракції та специфіку цього феномена у підлітковому віці.

Практична значущість одержаних результатів дослідження полягає в тому, що апробований пакет психодіагностичних методик, авторські програми психологічної підтримки та соціально-психологічного тренінгу можуть бути використані практичними психологами та вчителями з метою вивчення та формування зазначеного особистісного утворення, розроблені методичні рекомендації можуть знайти безпосереднє відображення у виховній роботі класних керівників з підлітками. Положення та висновки дослідження, можуть бути використані у процесі розробки та при викладанні навчальних курсів з вікової та педагогічної психології у спецкурсах та спецсемінарах, при підготовці вчителів та психологів.

Апробація та впровадження результатів дисертації. Основні теоретичні та практичні положення дисертаційного дослідження доповідалися й отримали схвалення на *Міжнародних науково-практичних конференціях*: «Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин» (м. Кам'янець-Подільський, 2010 р.), «Актуальні проблеми педагогіки та психології» (м. Львів, 2011-2012 р.р.), «Інтеграційні можливості сучасної психології та шляхи її розвитку» (м. Запоріжжя, 2012 р.), «Социально-гуманитарные проблемы современности: человек, общество и культура» (м. Красноярськ, 30 вересня, 2013 р.), «Психология – наука будущего» (м. Москва, 28 листопада 2013 р.); *всеукраїнській конференції* «Розквітання» (м. Одеса, 2008 р.); *всеукраїнському науково-практичному семінарі* «Обдарована особистість: пошук, розвиток, допомога» (м. Київ, 2008 р.), *всеукраїнських психолого-педагогічних Демиденківських читаннях* «Навчання, виховання та розвиток» та «Актуальні проблеми збереження психологічного здоров'я підростаючого покоління» (м. Бердянськ 2009-2013 р.); *засіданнях кафедри психології* Бердянського державного педагогічного університету (м. Бердянськ 2008-2012 р.).

Матеріали дисертаційного дослідження *впроваджено* у роботу загальноосвітніх шкіл I–III ступенів № 3, № 5 міста Бердянськ (довідки про впровадження № 255 від 18.05.2013 р. та № 173 від 21.05.2013 р.), м. Молочанськ, Новопротокопівській, Урожайнівській та Виноградненській загальноосвітніх шкіл I–III ступенів Токмацького району Запорізької області (довідка про впровадження № 322 від

21.03.2013 р.) та у навчальний процес Бердянського державного педагогічного університету (довідка № 58-08/2436 від 23.08.2013 р.)

Публікації. Результати дослідження висвітлено у 18 публікаціях автора, серед яких 7 статей у вітчизняних фахових виданнях, 2 у зарубіжних, 9 – матеріали конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел (210 найменувань, з них 34 – іноземною мовою), додатків. Робота містить 18 таблиць і 10 рисунків на 16 сторінках. Основний зміст дисертації викладено на 176 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 228 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено мету, сформульовано припущення та завдання дослідження, об'єкт, предмет, методи, наукову новизну, теоретичну і практичну цінність роботи, наведені відомості щодо апробації та впровадження результатів дослідження, дані про публікації, обсяг та структуру дисертаційної роботи.

У першому розділі «Теоретико-методологічні засади прояву атракції до однолітків у підлітковому віці» презентуються наукові підходи зарубіжних та вітчизняних учених стосовно теорій атракції; висвітлено результати теоретичного аналізу сутності, структури та генези атракції особистості періоду дорослішання; проаналізовано дослідження з проблеми прояву атракції серед підлітків; створено психологічну модель атракції до однолітків у підлітковому віці.

Аналіз психолого-педагогічної літератури проблеми атракції вказує на різноманітність підходів та теорій щодо вивчення зазначеного психологічного явища. Представники психоаналітичного підходу З. Фрейд, У. Шутц, Х. Салліван розкрили вплив внутрішньоособистіх потреб та несвідомих факторів на прояв атракції. Вчені Ф. Хайдер, Т. Ньюком, З. Рубін у межах когнітивного підходу розглядали інформаційну і процесуальну сторони спілкування, намагаючись відповісти на питання, як саме відбувається міжособистісна комунікація та досліджували, перш за все, пізнавальні й символічні моменти людських взаємин: соціальні установки, ціннісні орієнтації, знаки, значення тощо. Представники необіхевіористського підходу Г.К. Хоманс, Х. Келлі, Д. Бірн вважали, що атракція з'являється в процесі обміну позитивними та негативними підкріпленнями та реалізується відповідними позитивними поведінковими реакціями.

Російські й вітчизняні дослідники розглядали атракцію переважно через симпатію, дружбу та кохання, що виступають її рівнями. Так, ряд вчених (А. Л. Свенцицький, А. І. Вендов ін.) вивчали міжособистісну симпатію як результат сумісності – несумісності двох осіб у визначених умовах взаємодії. Досліджуючи симпатію, науковці (І. П. Волков, Е. С. Кузьмін, М. П. Пікельникова, Н. Ф. Федотова та ін.) відмітили, що вона виступає головним чинником у регуляції взаємовідносин. Інші психологи (О. О. Бодальов, О. Г. Ковальов та ін.) вважали, що прихильність виникає за наявності подібних оцінних суджень та спільної діяльності. Не менш важливу роль, на думку Л. Я. Гозман, в зародженні та розвитку атракції відіграють фізична привабливість та соціально-демографічні характеристики особистості.

Синтезуючи тлумачення атракції зарубіжних та вітчизняних вчених, ми дійшли висновку, що цей феномен пояснюють по-різному: одні характеризують атракцію як

явище, що викликає позитивні емоції при спілкуванні (М. М. Обозов, В. А. Семиченко, Н. В. Казарінова, А. Г. Грецов та ін.); другі – як позитивну взаємодію особистостей (В. Н. Куніцина, Г. М. Андрєєва, В. М. Фомічова, О. Г. Коваленко та ін.); треті розглядають атракцію через багатоаспектність її сторін, зокрема як: почуття однієї людини до іншої, міжособистісні взаємини, певну соціальну установку (І. С. Кон, Л. Я. Гозман, Дж. Т. Тедеші та ін.).

У працях ряду психологів розглядається структура атракції (Дж. Т. Тедеші, Л. Я. Гозмана, З. О. Кіреєвої). Так, у роботах Дж. Т. Тедеші атракція як соціальна установка включає афективний, когнітивний та диспозиційний компоненти, котрі перебувають між собою у динамічній взаємодії. У факторній структурі атракції Л. Я. Гозмана, виділяються загальний, соціальної надійності, соціальних цінностей, знань та екстенсивного спілкування фактори. На думку З. О. Кіреєвої, структура атракції ґрунтується на таких складових: якості, що пов'язані з психологічними властивостями індивіда, з його соціально-психологічними здібностями та груповими соціально-психологічними якостями, які виражають позицію людини.

Значущим аспектом вивчення проблеми атракції є генезис цього особистісного утворення. Згідно, Л. М. Галигузової, вже з трьохрічного віку атракція виявляється серед дітей на основі спільного користування предметами (як правило, іграшками). Стосовно молодших школярів М. І. Лісіна обґрунтувала, що в цьому віці почуття симпатії виникає набагато частіше, ніж в попередніх вікових групах та основними її проявами є посмішка, ласкавий погляд, взаємодопомога тощо. Водночас, на думку Ю. А. Агачевої, атракція у цьому віці виступає головним чинником формування гармонійних стосунків в учасників навчально-виховного процесу початкової школи. Канадські психологи Б. Д. Байджелоу і Д. Д. Ла Гайпа довели, що дружба з точки зору нормативних вимог у період від 6 до 14 років проходить три стадії розвитку: ситуативні стосунки в зв'язку зі спільною діяльністю, територіальною близькістю, взаємною оцінкою; підтримання домовленостей у стосунках – неухильне виконання правил дружби і високі вимоги до характеру друга; «внутрішньо-психологічна» стадія, на якій – першочергове значення одержують такі особисті якості як: вірність, відвертість, здатність до інтимності. За дослідженнями, Р. Л. Селман і А. П. Селман, для молодших підлітків найбільш значущою є потреба у співпереживанні та афіліації, для старших – дружба й автономна незалежність; друзям дозволено проявляти ціннісне ставлення та встановлювати незалежні стосунки з однолітками. А. М. Кленчу розглядала атрактивність в старшому юнацькому віці як інтегральну властивість особистості, що виявляється у здатності викликати позитивне емоційне ставлення, інтерес, симпатію та довіру в оточуючих людей.

Підлітковий вік є особливим у розвитку атракції серед однолітків, оскільки провідним видом діяльності є інтимно-особистісне спілкування з однолітками (Д. Б. Ельконін). Воно глибоке і змістовне та, як правило, узгоджується із проявами прихильності та симпатії між підлітками (І. С. Булах). Саме в цьому віці проявляються такі рівні атракції як симпатія, дружба та романтичне кохання. Виникнення симпатії серед підлітків цілком зрозуміле, адже вони прагнуть знайти людину, з якою себе ідентифікують, яка б підтримувала їх, цінувала, виявляла прихильність (Л. С. Виготський, О. О. Бодальов, К. Обуховський, С. Д. Максименко, В. А. Вінс, Р. В. Павелків та ін.). В основному, це їхні однолітки, бо саме вони

відповідають тим критеріям, що лежать в основі підліткової симпатії, а при взаємності вона з часом переростає в дружбу, яка є одним з головних почуттів у підлітковому віці. Емоції, які можуть мати як позитивну, так і негативну модальність, мають значний вплив на подальше життя підлітка, адже від них залежить, як буде будувати свої стосунки вже доросла особистість (І. В. Страхов, І. С. Кон та ін.). Для підліткового віку характерні і перші прояви романтичного кохання. Воно стрімке, ідеалістичне, недовготривале та інтенсивне за емоційними переживаннями (М. Д. Левітов, П. П. Блонський, Р. Шорт та ін.).

На основі аналізу результатів досліджень ряду вчених з питання особливостей прояву атракції серед підлітків, було сформульоване авторське визначення *атракції до однолітків у підлітковому віці* – як особистісне утворення, яке пов'язане з розумінням і прийняттям підлітками один одного, в результаті чого виникають відносно стійкі позитивні емоції, почуття, мотиви, які на основі знань та умінь виявляються в готовності будувати дружні взаємини з однолітками та реалізуються в позитивних вчинках. Спираючись на проаналізовані роботи та проведене пілотажне дослідження, нами було обґрунтовано та апробовано психологічну модель атракції до однолітків у підлітковому віці з наступною структурою: когнітивний компонент, що характеризується знаннями про норми людських стосунків у контексті загальнолюдських ідеалів, про позитивну міжособистісну взаємодію з однолітками (Л. Я. Гозман, А. Г. Грецов, В. А. Вінс та ін.); емоційно-мотиваційний компонент, який включає позитивні емоції, почуття, мотиви, що є основою свідомого прагнення до позитивних міжособистісних стосунків з однолітками (А. В. Мудрик, Х. Хекхаузен та ін.); поведінковий компонент, в межах якого визначається готовність будувати позитивні взаємини з однолітками та здійснювати позитивні вчинки в більшості життєвих ситуацій (Дж. Т. Тедеші, І. С. Кон та ін.).

Окреслені підходи лягли в основу емпіричного вивчення особливостей прояву структурних компонентів атракції до однолітків у підлітковому віці та визначення психологічних умов формування зазначеного особистісного утворення.

У другому розділі «**Емпіричне дослідження прояву атракції до однолітків у підлітковому віці**» на основі узагальнення теоретичних положень визначено етапи емпіричного дослідження; аргументовано вибір психодіагностичного інструментарію; проаналізовано результати вивчення показників особливостей прояву структурних компонентів атракції; обґрунтовано критерії, рівні та показники прояву атракції до однолітків у підлітковому віці; досліджено специфіку розуміння атракції вчителями та практичними психологами загальноосвітніх шкіл.

З метою дослідження особливостей прояву структурних компонентів атракції до однолітків у підлітковому віці був проведений констатувальний експеримент, в якому взяло участь 360 учнів 13-15 років загальноосвітніх шкіл м. Бердянськ й Токмацького району Запорізької обл.

Отримані показники *когнітивного компонента* прояву атракції до однолітків у підлітковому віці (анкети «Уявлення про дружбу», «Дружба») свідчать про те, що в досліджуваних переважають середній та низький рівні розуміння почуття дружби. 51,39% підлітків з *середнім рівнем* розуміння почуття дружби мають, як власні, так і запозичені у референтного оточення уявлення про дружбу, що відображають окремі

характерні ознаки дружби, такі як: спільність дії та інтересів, відкритість, відвертість, взаємодопомога, безкорисливість, взаємоповага тощо. Стосовно *низького рівня* розуміння явища дружби, то його показники були виявлені у 26,94% досліджуваних. Підлітки мають запозичені у значущих однолітків уявлення про дружбу, що опираються на особистісний емоційний та поведінковий досвід. *Високий рівень* розвитку дружби притаманний 21,67% респондентам, які мали знання про дружні стосунки, що ґрунтуються на довірі, взаємоповазі, щирості, взаємних симпатіях, загальних інтересах і захопленнях. Водночас, отримані дані свідчать про те, що більшість підлітків не мають повного обсягу уявлень та знань, які дали б їм змогу повністю усвідомити зміст почуття дружби, яке б дозволило без труднощів будувати дружні емоційно-позитивні стосунки з однолітками.

За результатами якісного аналізу відповідей досліджуваних було визначено основні усвідомлювані підлітками чинники виникнення дружніх стосунків з однолітками: взаємодовіра (92,78%), що допомагає підліткам відчувати підтримку, захист значущими для них однолітками, що спонукає до щирості, взаєморозуміння (93,89%), дає їм віру в те, що ровесники прислухаються до їх порад та розуміють їх внутрішній світ. Спільні інтереси, погляди (84,44%) з однолітками уможливають розширення кола друзів та виявлення власних позитивних рис. Зазначені характеристики найбільш ґрунтовно та точно відповідають вимогам, що покладені в основу підліткової дружби. Дещо менший, проте вагомий вплив, має взаємна симпатія (65,00%). Усвідомлення власної привабливості, що стимулює підлітків більш активно проявляти прихильність, позитивні емоції та поведінкові реакції у взаєминах з однолітками, з якими співвідносяться особистісні позиції та духовна, емоційна близькість (59,44%), яка сприяє зміцненню внутрішнього емоційного стану та відчуттю спокою серед підлітків. Отримані результати вказують на те, що підлітки вже спроможні усвідомлювати та виокремлювати образи ровесників, які їх приваблюють та способи встановлення довірливого й ціннісного ставлення до однокласників.

Результати дослідження *емоційно-мотиваційного компонента* прояву атракції до однолітків у підлітковому віці доводять, що в більшості респондентів мотивами, якими вони керуються при побудові дружніх стосунків з однолітками, виступають мотиви афіліації (за опитувальником афіліації), тобто бажання бути включеним до групи однолітків. Отримані показники *мотиву сили прагнення до людей* дають можливість констатувати наступні результати: *високий рівень* цього мотиву мають 11,39% підлітків, які демонструють активність, ініціативність і відкритість у взаєминах з ровесниками. *Середній рівень* притаманний 69,72% досліджуваним, яким властива варіативність у виборі мотиву поведінки в ситуаціях спілкування з однолітками: з одного боку, вони прагнуть до позитивних стосунків, а, з іншого, – вагаються в цьому. *Низький рівень* зазначеного мотиву виявлено у 18,89% респондентів, що вказує на відсутність впевненості щодо доречності та правильності особистих вчинків. Аналізуючи показники *мотиву страху бути відкинутим*, було з'ясовано, що серед досліджуваних *високий рівень* мають 21,11% підлітків, які здебільшого мотивуються думками та вчинками значущих однолітків через страх залишитися самотніми. *Середній рівень* відзначено у 61,11% досліджуваних: з одного боку, вони мають власну мотивацію поведінки, а, з іншого, – коригують її згідно вимог референтного оточення. *Низький рівень* встановлено в 17,78%

опитуваних, які демонструють позитивну впевнену поведінку та відсутність страху при спілкуванні з однолітками. Результати свідчать про те, що показники мотивів афіліації серед респондентів майже однакові та мають переважно середній рівень вияву. В підлітків виникають внутрішні конфлікти, боротьба мотивів, тому вони й сумніваються в правильності власного вибору при побудові позитивних стосунків з ровесниками, з якими себе ідентифікують.

За результатами констатувального експерименту визначено показники *поведінкового компонента* прояву атракції до однолітків у підлітковому віці. Вияв зазначеного особистісного утворення у досліджуваних було констатовано в процесі аналізу поведінкових реакцій, через які підлітки заявляють про свої наміри, бажання, симпатії тощо. Доведено, що у взаєминах підлітків з однокласниками переважають певні типи поведінки (за методикою Т. Ф. Лірі). Досліджувані з *дружелюбним типом* (показник 7,3) схильні до взаємодії, легко сприймають емоційний настрій однолітків, без труднощів йдуть на контакт з ровесниками. Поведінка респондентів *альтруїстичного типу* (показник 7,2) характеризується проявом оптимістичного світогляду, готовністю прийти на допомогу, швидкою реакцією на різні непередбачувані події чи явища, високою активністю та ініціативністю у стосунках з однолітками. У підлітків з *упевнено-вольовим типом* (показник 7,1) вчинки й висловлювання випереджають їхню продуманість, реагування на будь-яку ситуацію відбувається за типом «тут і зараз»; виявлено тенденцію до спонтанної самореалізації, прагнення «вести інших за собою». Всі зазначені типи є найбільш популярними серед підлітків при побудові позитивних міжособистісних стосунків з ровесниками, реалізація яких супроводжується відповідною стратегією поведінки, що спрямована на вдосконалення позитивних взаємин між ними.

Водночас, вивчення специфіки розуміння атракції вчителями та практичними психологами загальноосвітніх шкіл, дозволило дійти висновку, що у сучасній школі приділяється обмаль уваги процесу формування атракції до однолітків у підлітковому віці. Стан та рівень роботи педагогів та психологів щодо цієї проблеми незадовільний, що обумовлюється недостатньою теоретичною та практичною підготовленістю педагогічних працівників до цієї роботи, хоча саме виховні та розвивальні заходи створюють широкі можливості для формування зазначеного особистісного утворення.

На основі теоретичного аналізу було обґрунтовано наступні критерії прояву атракції до однолітків у підлітковому віці: досвід позитивних міжособистісних стосунків з однолітками (І. С. Кон, Л. Я. Гозман, А. Г. Грецов, З. О. Кіреєва та ін.); ціннісне ставлення до себе та ровесників (Л. І. Божович, Д. Бірн, Г. М. Андрєєва, В. В. Столін та ін.); позитивна мотивація в міжособистісних стосунках з об'єктами симпатії (П. М. Якобсон, В. К. Вілюнас, А. Мехрабіан, Х. Хекхаузен та ін.); безумовна позитивна поведінка підлітків (В. Н. Куніцина, Т. Ф. Лірі, М. М. Обозов, В. А. Семиченко та ін.). Згідно з визначеними критеріями та показниками досліджуваного утворення було визначено наступні рівні атракції.

Високий рівень прояву атракції до однолітків у підлітковому віці спостерігається в учнів, які володіють знаннями про позитивні міжособистісні стосунки з однолітками, що ґрунтуються на взаємодовірі та взаєморозумінні;

диференціюють форми (прихильність, симпатія, довірливість) особистих емоційних переживань та розуміють причини їх виникнення, усвідомлюють ціннісне ставлення до себе та оточуючих; виявляють потребу в афіліації та стійку позитивну мотивацію в міжособистісних стосунках з об'єктами симпатії; виявляють готовність здійснювати позитивні вчинки та безумовну позитивну поведінку до однолітків.

Підлітки з *середнім рівнем* прояву атракції мають як власні, так і запозичені у референтного оточення уявлення про позитивні міжособистісні стосунки з однолітками, що виявляються у частковому розумінні їх сутності, при побудові стосунків спираються на доброзичливість; не повною мірою диференціюють емоційні переживання, залежно від досягнень проявляють вибіркове ціннісне ставлення як до себе, так і до ровесників; інколи відсторонюються від позитивних міжособистісних стосунків через недостатньо сформовану потребу в афіліації, а проявляючи симпатію до однолітків, часто мотивуються думкою значущих осіб; проявляють ситуативну готовність здійснювати позитивні вчинки та вибіркиму позитивну поведінку до однолітків.

Низький рівень притаманний підліткам із запозиченими у референтного оточення уявленнями про позитивні міжособистісні стосунки, реалізація яких ґрунтується на основі окремих внутрішніх переконань; емоційні переживання глибоко не диференціюються, часто виявляють байдужість у ставленні як до себе, так і до оточуючих; демонструють часткову потребу в афіліації та нестійку позитивну мотивацію в міжособистісних стосунках з однолітками; залежно від значущості ситуації, проявляють мінливу готовність здійснювати позитивні вчинки та посередньо структурують позитивне ставлення до однолітків.

Узагальнені результати дослідження особливостей прояву атракції до однолітків у підлітковому віці презентовано на рис. 1.

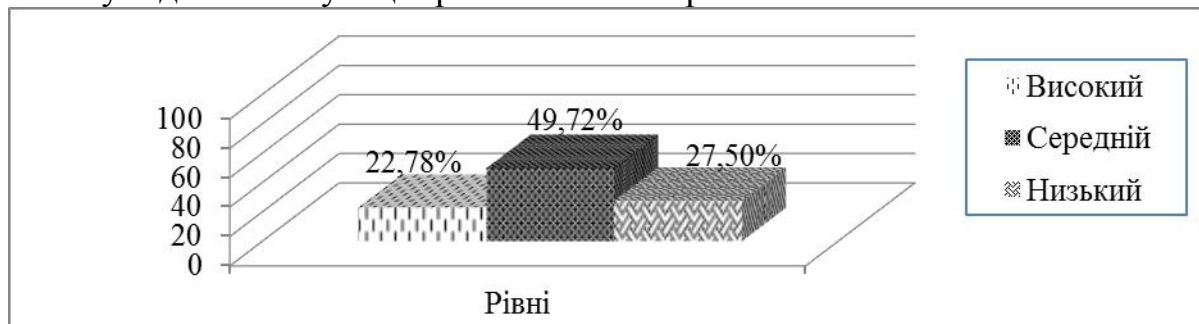

Рис. 1 Кількісні показники рівнів прояву атракції до однолітків у підлітковому віці (у %)

Як видно з гістограми, у 22,78% досліджуваних було діагностовано *високий рівень* прояву атракції, який свідчить про повне розуміння цього утворення та простежується симпатія й довірливе ставлення до однолітків, вияв позитивного вмотивованого ставлення до ровесників, що викликають симпатію, у вигляді комунікабельності й альтруїзму. *Середній рівень* прояву атракції до однолітків встановлено у 49,72% підлітків, що виявляється в деякій невизначеності в розумінні позитивних міжособистісних стосунків з ровесниками, мотив афіліації відображає прагнення до позитивних взаємин, яке змінюється страхом бути не прийнятим оточенням значущих однокласників. При цьому спостерігається нестабільність міжособистісної взаємодії, що зумовлюється нерівномірним позитивним ставленням

підлітків до однолітків. Натомість, *низький рівень* прояву атракції до ровесників спостерігається у 27,50% підлітків та не має стійких позитивних проявів. Ці досліджувані є більш залежними від референтного оточення; їх уявлення про позитивні стосунки мають запозичений характер; вони приховують істинне прихильне ставлення до однокласників через власну невпевненість, що простежується в поведінці у вигляді невиразності та згорнутості дій.

Отже, дослідження особливостей прояву структурних компонентів атракції серед підлітків обумовили виокремлення психологічних умов формування зазначеного утворення: узагальнені уявлення про привабливість до інших; привабливі образи ровесників та зразки їх поведінки; симпатія та афіліація до окремих однолітків; прихильності та ціннісне ставлення підлітків до однолітків, з якими себе ідентифікують; довірливе та позитивне ставлення підлітків до однолітків, з якими співвідносяться особистісні позиції; безпосередня позитивна взаємодія з однолітками.

Одержані кількісні результати щодо розвитку атракції в підлітковому віці обумовили необхідність обґрунтування програми формувального експерименту з урахуванням виокремлених психологічних умов оптимізації цього психологічного явища.

У третьому розділі «Психологічні умови формування атракції до однолітків у підлітковому віці» – обґрунтовано програму психологічної підтримки та соціально-психологічного тренінгу з урахуванням визначених психологічних умов формування атракції серед підлітків; проаналізовано кількісні та якісні показники динаміки прояву атракції; розроблено рекомендації для вчителів та практичних психологів щодо формування досліджуваного особистісного утворення.

Підґрунтям для побудови психологічної моделі та програми формувального експерименту виступив когнітивно-біхевіоральний підхід, розроблений А. Бандурою, А. Беком, А. Еллісом, М. Покрассом та ін., згідно з яким взаємозв'язок емоцій, суджень та поведінкових реакцій особистості є головним чинником її діяльності. В основу авторської програми було покладено наступні фундаментальні положення цього підходу: 1) рефлексивний аналіз причин емоційних та поведінкових проблем підлітків, який зумовлював вироблення доступного способу переробки ними інформації і прийняття стратегічних рішень; 2) моделювання актуальних поведінкових ситуацій та подій з життя підлітків, що актуалізували емоційні переживання та були орієнтовані на вирішення значущих для них проблем; 3) стимулювання процесу оволодіння особистістю способами і методами коригування власних поведінкових реакцій на ті чи інші життєві проблеми; 4) активізація дій та форм поведінки, що визначають готовність будувати позитивні стосунки, дозволяють підліткам збагатити рівень знань про міжособистісну взаємодію з однолітками, сформуванню позитивну емоційно-мотиваційну сферу.

Спираючись на аналіз психологічної літератури та результати констатувального експерименту, що дозволили дослідити структурні компоненти прояву атракції серед підлітків, було виокремлено психологічні умови оптимізації цього утворення. Ці умови лягли в основу розробленої нами психологічної моделі формування атракції серед підлітків (рис. 2).

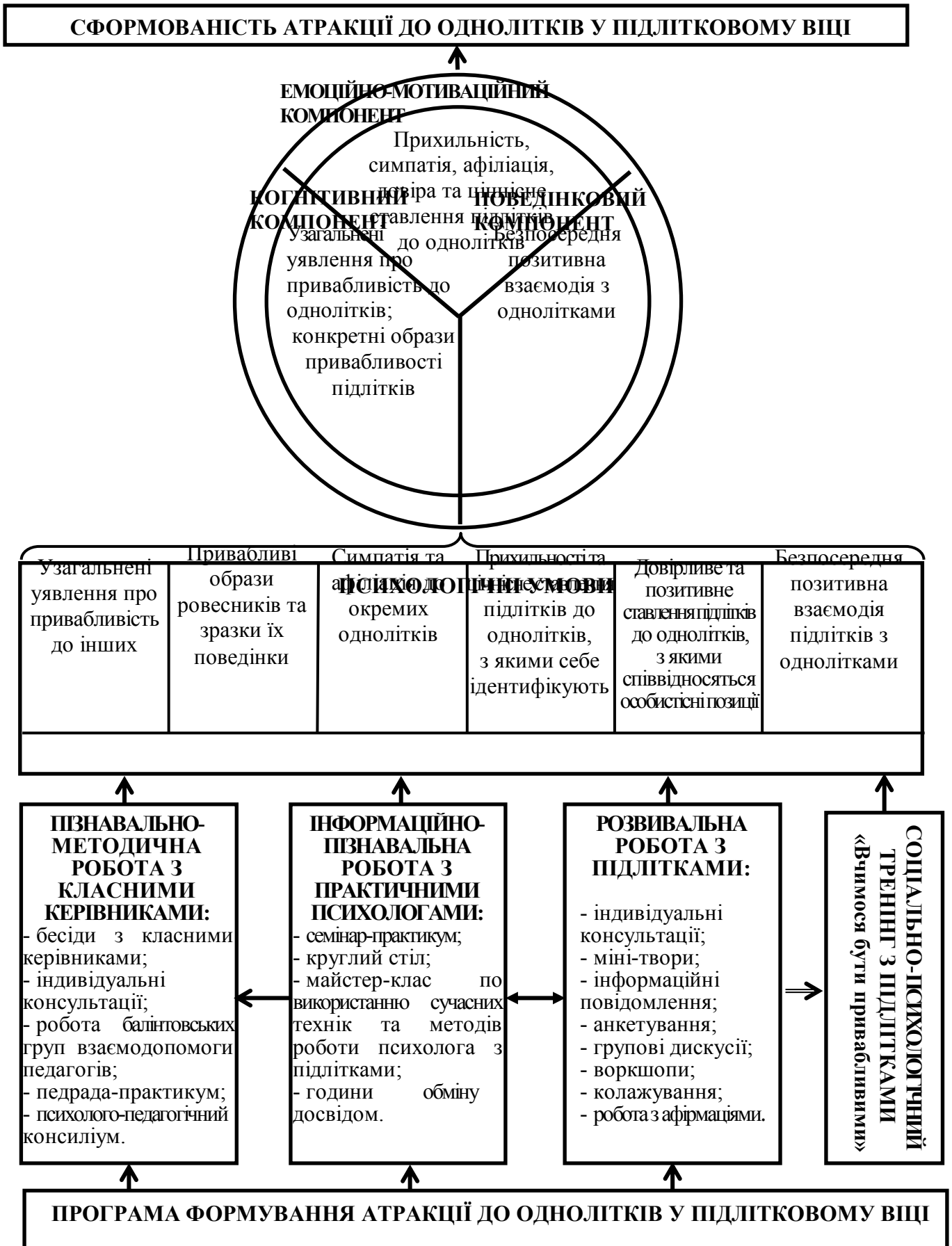

Рис. 2 Психологічна модель формування атракції до однокласників у підлітковому віці

Метою розробленої нами програми психологічної підтримки є мотивація атракції до однолітків у підлітковому віці. Досягнення поставленої мети передбачало реалізацію таких завдань: активізацію психологічних умов та своєчасне ефективне вирішення проблем у міжособистісних стосунках підлітків з однолітками; навчання підлітків розпізнавати та проявляти емоції та почуття до ровесників; допомога щодо усвідомлення ними ціннісного ставлення до себе та однокласників; розвиток позитивної мотивації в стосунках з об'єктами симпатії; формування навичок прояву позитивної поведінки у взаєминах з однолітками.

З метою виявлення ефективності запропонованої нами програми було сформовано дві групи – експериментальна та контрольна. Експериментальна група складалася з 27 підлітків, контрольна група включила себе 28 осіб.

Відповідно до поданої моделі, авторська програма формування атракції до однолітків у підлітковому віці реалізовувалася за допомогою трьох видів роботи: проведення пізнавально-методичної роботи з класними керівниками; консультативно-просвітницької роботи з практичними психологами та розвивальної роботи з підлітками.

При реалізації програми основними методами пізнавально-методичної роботи з класними керівниками стали: бесіди, індивідуальні консультації, робота балінтовських груп взаємодопомоги педагогів та психолого-педагогічні консилиуми, на яких обговорювались ефективні форми й методи щодо формування атракції до однолітків серед підлітків; організовувались педради-практикуми на тему: «Позитивне ставлення до підлітків як запорука формування атракції між ними», «Мотивація альтруїстичної поведінки в підлітковому віці», «Пріоритетні напрямки роботи класних керівників з формування атракції між підлітками».

Консультативно-просвітницька робота з практичними психологами включала такі форми діяльності: семінар-практикум «Розвиток здатності до позитивної співпраці з підлітками»; круглий стіл на тему «Підліток та його оточення»; майстер-клас по використанню сучасних технік роботи психолога з підлітками; години обміну досвідом.

У межах розвивальної роботи з підлітками були проведені індивідуальні консультації; інформаційні повідомлення на теми: «Закони симпатії та дружби», «Довіра в дружніх стосунках»; модерації на теми: «Еталон справжнього друга», «Позитивна та негативна форма моєї поведінки»; анкетування; групові дискусії («Що таке прихильність?», «Ціннісне ставлення до однолітків»); воркшопи («Критерії привабливості», «Мотиви позитивних стосунків»); колажування, як спосіб творчого вияву особистих думок, переживань, вчинків («Дружба», «Мої ідеали») та робота з афірмаціями. Основним засобом розвивальної роботи став соціально-психологічний тренінг «Вчимося бути привабливими», який був покликаний збагатити уявлення підлітків про позитивні міжособистісні стосунки, формувати позитивне довірливо-ціннісне ставлення до однолітків, допомогти їм оволодівати власними емоціями, щиро проявляти їх та ефективно будувати позитивні стосунки з ровесниками. Вся програма тренінгу була розрахована на 12 занять по 2 години кожне. Кожне заняття містило в собі авторські або запозичені з інших джерел вправи (Л. Ф. Анн, О. В. Емельянова, Г. І. Макартичева, В. Г. Ромек, Е. В. Федосенко, О. І. Дедушка) та застосування таких основних тренінгових методів, як психологічні вправи, групові

дискусії, казкотерапія, ізотерапія, візуалізація, спрямовані на розвиток позитивних міжособистісних стосунків між підлітками.

Реалізація програми тренінгу передбачала три етапи. Перший – етап саморозкриття, який включав вступні вправи, присвячені знайомству учасників та створенню довірливої атмосфери у групі, основним напрямом роботи якого було емоційне об'єднання учасників групи та індивідуальне саморозкриття кожного з її учасників. Другий етап – розвиток компонентів атракції. Головною метою цього етапу було сприяння розвитку структурних компонентів атракції у підлітковому віці: когнітивного, емоційно-мотиваційного та поведінкового. Третій етап передбачав закріплення отриманих умінь та навичок щодо покращення та гармонізації міжособистісних стосунків підлітків зі своїми однолітками.

Виконання запропонованих трьох видів комплексної роботи мало сприяти активізації психологічних умов оптимізації процесу формування атракції між підлітками, та, в свою чергу, позитивно впливати на розвиток структурних компонентів атракції в підлітковому віці й обумовлювати підвищення сформованості атракції серед підлітків.

Запропонована програма виявилася ефективною, оскільки після її впровадження досліджувані експериментальної групи, порівняно з підлітками контрольної групи, продемонстрували вищий рівень сформованості атракції до однолітків. Порівняння емпіричних показників засвідчило наявність значущих позитивних змін у формуванні структурних компонентів атракції підлітків експериментальної групи. Достовірність емпіричних даних перевірялася за критерієм кутового перетворення Фішера.

Таблиця 1

Кількісні показники рівнів сформованості атракції досліджуваних до та після проведення формувального експерименту (у %)

(n=55)

Рівні сформованості атракції	ЕГ		Ф* критерій Фішера	КГ		Ф* критерій Фішера
	до	після		до	після	
Високий	29,63	62,96	2,22*	10,72	14,29	0,41
Середній	51,85	29,63	1,68*	57,14	60,71	0,28
Низький	18,52	7,41	1,90*	32,14	25,00	0,59

Ф*– значуща достовірність розходжень між відсотковими показниками у двох групах.

Як видно з табл. 1, в експериментальній групі збільшилися кількісні показники високого рівня сформованості атракції (з 29,63% до 62,96%), що свідчить про сформованість власних уявлень щодо позитивних стосунків з однолітками, диференціацію емоційних переживань та розвиток позитивної мотивації у взаєминах з об'єктами симпатії, підвищення ціннісного ставлення до себе та однолітків, зростання активності до позитивної взаємодії з однолітками. В зазначеній групі суттєво зменшилося число респондентів з середнім рівнем сформованості атракції (з 51,85% до 29,63%), зросла прихильність та позитивність стосунків досліджуваних та їхня толерантність до власних емоційних станів. Водночас зменшилися показники низького рівня сформованості атракції в досліджуваних (з 18,52% до 7,41%), які мали

запозичені уявлення про позитивні взаємини з однолітками керувалися переважно байдужістю й лише частковою готовністю втілювати в життя позитивні вчинки.

Значущої різниці у кількісних і якісних показниках досліджуваних контрольної групи не було виявлено.

Порівняння отриманих результатів в експериментальній групі до та після проведення формувального експерименту засвідчило, що визначені нами психологічні умови формування атракції до однолітків у підлітковому віці ефективно вплинули на процес розвитку позитивного довірливого ставлення підлітків до однолітків та розширення спектра їхніх позитивних емоційних переживань. Враховуючи результати проведеного формувального експерименту, нами було розроблено методичні рекомендації для вчителів та практичних психологів щодо формування зазначеного особистісного утворення. Отже, отримані результати дослідження підтвердили припущення та дозволили сформулювати загальні висновки.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та експериментальне вивчення психологічних умов формування атракції до однолітків у підлітковому віці, визначено сутність поняття «атракція до однолітків у підлітковому віці», проаналізовано специфіку генези зазначеного утворення у період дорослішання, визначено структуру цього особистісного утворення, обґрунтовано критерії, рівні й показники прояву атракції серед підлітків, виокремлено психологічні умови формування досліджуваного утворення, розроблено психологічну модель формування атракції до однолітків у підлітковому віці, обґрунтовано, розроблено та здійснено апробацію програми психологічної підтримки та соціально-психологічного тренінгу щодо оптимізації цього процесу.

1. Підлітковий вік знаменує початок становлення атракції як особистісного утворення, що має два аспекти вияву: зовнішній та внутрішній. Зовнішній аспект включає привабливу зовнішність хлопців та дівчат, стиль їх поведінки, комунікабельність, близьке місце проживання однолітків, а внутрішній – прихильність, взаєморозуміння, щирість, високу емоційну чутливість, альтруїстичність підлітків. Ми визначаємо *атракцію до однолітків у підлітковому віці* як особистісне утворення, яке пов'язане з розумінням і прийняттям підлітками один одного, в результаті чого виникають відносно стійкі позитивні емоції, почуття, мотиви, які на основі знань та умінь виявляються в готовності будувати дружні взаємини з однолітками та реалізуються в позитивних вчинках.

Структурними складовими атракції є: когнітивний (знання про норми людських стосунків у контексті загальнолюдських ідеалів, про позитивну міжособистісну взаємодію з однолітками), емоційно-мотиваційний (позитивні емоції, почуття, мотиви, які є основою свідомого прагнення до позитивних міжособистісних стосунків з однолітками), поведінковий (будувати позитивні взаємини з однолітками та здійснювати позитивні вчинки в більшості життєвих ситуацій) компоненти. Особливості прояву та співвідношення складових атракції зумовлює певний тип поведінки підлітків (дружелюбний, альтруїстичний, упевнено-вольовий).

2. Критеріями визначення особливостей прояву атракції до однолітків у підлітковому віці як особистісного утворення, виступають: досвід позитивних міжособистісних стосунків з однолітками; ціннісне ставлення до себе та оточуючих; позитивна мотивація в міжособистісних стосунках з об'єктами симпатії; безумовна

позитивна поведінка підлітків. Рівнями прояву атракції до однолітків у підлітковому віці є: високий, середній та низький. Емпірично констатовано майже в половині респондентів середній рівень прояву атракції до однолітків, що виявляється у частковому уявленні про позитивні міжособистісні стосунки з однолітками, які розкриваються шляхом виділення деяких їхніх ознак, таких як спільність інтересів, спілкування, щирість, вираженні адекватного ціннісного ставлення до себе, а в однолітках вони прагнуть бачити впевнену особистість, що є носієм позитивних, соціально бажаних характеристик. Підлітки здебільше опираються на думку референтного оточення при аналізі емоції і почуттів та усвідомлені мотивів, якими вони керуються у побудові власних міжособистісних стосунків з однолітками. Водночас, їм притаманна поведінкова стриманість та обережність у побудові позитивних міжособистісних стосунків. Майже третя частина досліджуваних вирізняються низьким рівнем, вони мають запозичені у значущих особистостей уявлення про позитивні відносини, виявляють байдужість й мінливість при побудові взаємин з однолітками. Приблизно п'ятій частині респондентів з високим рівнем прояву атракції притаманне цілковите розуміння цього утворення, що підтверджується проявом прихильного ставлення до ровесників та позитивної поведінки.

Встановлено, що розуміння сутності та значення атракції вчителями та практичними психологами та готовність ними розвивати зазначене особистісне утворення серед підлітків має недостатній характер, а методичне та практичне забезпечення шкіл не має належного рівня.

3. Психологічними умовами формування атракції до однолітків у підлітковому віці визначено: узагальнені уявлення про привабливість до інших; привабливі образи ровесників та зразки їх поведінки; симпатія та афіліація до окремих однолітків; прихильності та ціннісне ставлення підлітків до однолітків, з якими себе ідентифікують; довірливе та позитивне ставлення підлітків до однолітків, з якими співвідносяться особистісні позиції; безпосередня позитивна взаємодія з однолітками.

4. Авторська модель формування атракції до однолітків у підлітковому віці передбачає оптимізацію визначених умов, а також організацію цілеспрямованого впливу на міжособистісні стосунки підлітків і когнітивний, емоційно-мотиваційний та поведінковий компоненти атракції із застосуванням системи розвивальних засобів впливу на засадах когнітивно-біхевіорального підходу. Програми психологічної підтримки та соціально-психологічного тренінгу, актуалізуючи психологічні умови формування атракції серед підлітків, сприяли навчанню підлітків розпізнавати та проявляти емоційні почуття до однолітків, допомогли в усвідомленні ними ціннісного ставлення до себе та ровесників, розвитку афіліації та позитивної мотивації в стосунках з об'єктами симпатії, удосконаленню навичок прояву позитивної поведінки у взаєминах з однолітками. Розроблені практичні рекомендації спрямовані на допомогу вчителям та практичним психологам у розвивальній роботі з підлітками щодо формування цього особистісного утворення.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів аналізу прояву атракції у підлітковому віці. Проблема, яка піднімається у нашій роботі, може стати відправним пунктом для більш поглибленого вивчення факторів та механізмів впливу на формування атракції в юнацькому віці. Окрім того, не розв'язаними залишаються питання прояву та розвитку явища атракції серед людей дорослого та похилого віку.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Вітчизняні фахові видання:

1. Сердюк Н. І. Атракція як психолого-педагогічна проблема / Н. І. Сердюк // Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету (Психологічні науки). – №4. – Бердянськ: БДПУ, 2007. – С. 31-36.
2. Сердюк Н. І. Концептуальні засади формування атракції / Н. І. Сердюк // Актуальні проблеми психології: Проблеми психології обдарованості: Збірник наукових праць / За ред. С. Д. Максименко та Р. О. Семенової. – Т. 6 – Вип. 3. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім І. Франка, 2008. – С. 260-265.
3. Сердюк Н. І. Характеристика прояву атракції в підлітковому віці / Н. І. Сердюк // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки: 36. наукових праць. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – № 25 (49). – С. 83-88.
4. Сердюк Н. І. Атракція в підлітковому віці: структура та механізм виникнення / Н. І. Сердюк // Рідна школа. – 2009. – №11 (959). – С. 42-44.
5. Сердюк Н. І. Критерії прояву феномена дружби в підлітковому віці / Н. І. Сердюк // Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. – Вип. 9. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010 – С. 449-457.
6. Сердюк Н. І. Психологічний супровід формування атракції серед підлітків / Н. І. Сердюк // Вісник ХНУ № 1032. Серія «Психологія». Випуск 50. – Харків. – 2012. – С. 82-84.
7. Сердюк Н. І. Формування атракції до однолітків у підлітковому віці: сутність та механізм / Н. І. Сердюк // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. – Випуск 5. – Хмельницький. – 2013. – Режим доступу до журналу <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/>

Зарубіжні фахові видання:

8. Сердюк Н. И. Подходы к выявлению психологических основ формирования аттракции к сверстникам в подростковом возрасте / Н. И. Сердюк // В мире научных открытий. – Красноярск: Научно-инновационный центр, 2013. – № 11.4 (47). – С. 331-337.
9. N. Serdyuk Becoming phenomenon attractions from antiquity to the present // Scientific enquiry in the contemporary world: theoretical basics and innovative approach. – FL, USA, L&L Publishing, 2012. – pp. 87-89.

Матеріали конференцій та інші видання:

10. Сердюк Н. І. Атракція – її сутність та характерні особливості: Матеріали Всеукраїнської конференції молодих науковців «Розквітання». [«Соціально-психологічний та культурно-історичний потенціал особистості»], (Одеса, 26 квітня 2008 р.). – Одеса, 2008. – С. 133-135.
11. Сердюк Н. І. Механізм прояву атракції в підлітковому віці: матеріали Всеукр. конф. [«Навчання, виховання та розвиток»], (Бердянськ, 12-13 березня 2009 р.). – Бердянськ: БДПУ, 2009. – С. 52-54.

12. Сердюк Н. І. Мотиви атракційного ставлення підлітків до однолітків: матеріали Всеукр. конф. [«Навчання, виховання та розвиток»], (Бердянськ, 12 березня 2010 р.). – Бердянськ: БДПУ, 2010. – С. 38-39.

13. Сердюк Н. І. Визначення критеріїв прояву атракції в підлітковому віці до однолітків: матеріали Всеукр. конф. [«Навчання, виховання та розвиток»], (Бердянськ, 11-12 березня 2011 р.). – Бердянськ: БДПУ, 2011. – С. 144.

14. Сердюк Н. І. До питання впровадження системи психологічних заходів, щодо формування атракції до однолітків у підлітковому віці: матеріали міжнародної науково-практичної конференції [«Актуальні проблеми педагогіки та психології»], (м. Львів, Україна, 7-8 жовтня 2011 р.). – Львів: Львівська педагогічна спільнота, 2011. – С. 82.

15. Сердюк Н. І. Психолого-педагогічні рекомендації щодо формування атракції до однолітків у підлітковому віці: матеріали міжнародної науково-практичної конференції [«Традиції та інновації в педагогіці та психології»], (м. Львів, Україна, 6-7 жовтня 2012 р.). – Львів: Львівська педагогічна спільнота, 2012. – С. 21.

16. Сердюк Н. І. Гармонійне поєднання структурних компонентів атракції як показник психологічного здоров'я особистості: матеріали Міжвузівських психолого-педагогічних Демиденківських читань [«Актуальні проблеми збереження здоров'я підростаючого покоління»] (Бердянськ, 23-24 квітня 2012 р.). – Бердянськ: БДПУ, 2012. – С. 49.

17. Сердюк Н. І. Особливості тренінгової роботи з формування атракції до однолітків у підлітковому віці: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції [«Інтеграційні можливості сучасної психології та шляхи її розвитку»] (10-12 жовтня 2012 року, м. Запоріжжя). – Запорізький національний університет. – Запоріжжя: ЗНУ, 2012. – С. 66.

18. Сердюк Н. І. Система роботи практичних психологів з формування атракції до однолітків у підлітковому віці з урахуванням здоров'язбережувальних технологій: матеріали Всеукраїнських психолого-педагогічних Демиденківських читань [«Актуальні проблеми збереження психологічного здоров'я підростаючого покоління»] (м. Бердянськ, 23-24 квітня 2013 р.) – Бердянськ: БДПУ, 2013. – С. 97-99.

АНОТАЦІЇ

Сердюк Н.І. Психологічні умови формування атракції до однолітків у підлітковому віці. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2014.

У дисертації здійснено теоретичний аналіз наукових досліджень зазначеного особистісного утворення в зарубіжній та вітчизняній психології; визначені сутність, структура та генеза в період дорослішання.

Експериментально досліджено особливості прояву структурних компонентів (когнітивний, емоційно-мотиваційний, поведінковий) атракції до однолітків у підлітковому віці. Визначено критерії (досвід позитивних міжособистісних стосунків з однолітками, ціннісне ставлення до себе та оточуючих, позитивна мотивація в міжособистісних стосунках з об'єктами симпатії, безумовна позитивна поведінка у

стосунках з підлітками), показники та рівні (високий, середній, низький) прояву зазначеного особистісного утворення. Виокремлено психологічні умови (узагальнені уявлення про привабливість до інших; привабливі образи ровесників та зразки їх поведінки; симпатія та афіліація до окремих однолітків; прихильності та ціннісне ставлення підлітків до однолітків, з якими себе ідентифікують; довірливе та позитивне ставлення підлітків до однолітків, з якими співвідносяться особистісні позиції; безпосередня позитивна взаємодія з однолітками) формування атракції між підлітками.

Розроблено психологічну модель формування атракції до однолітків у підлітковому віці, доведена доцільність та ефективність впровадження програми психологічної підтримки та соціально-психологічного тренінгу формування досліджуваного особистісного утворення. Розроблено методичні рекомендації вчителям та практичним психологам щодо процесу конструктивного формування атракції серед підлітків.

Ключові слова: атракція, афіліація, дружба, міжособистісні стосунки, романтичне кохання, симпатія, соціальна перцепція, підлітковий вік.

Сердюк Н.И. Психологические условия формирования аттракции к сверстникам в подростковом возрасте. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, Киев, 2014.

Диссертация посвящена изучению особенностей проявления аттракции к сверстникам в подростковом возрасте и выявлению психологических условий формирования этого личностного образования.

Обобщенные результаты теоретического анализа научной литературы по проблеме изучаемого феномена позволили сформулировать суть понятия «аттракции к сверстникам в подростковом возрасте», которое связано с пониманием и принятием подростками друг друга, на основе чего возникают относительно стойкие позитивные эмоции, чувства и мотивы, которые, основываясь на знаниях и умениях, выражаются в готовности строить дружеские отношения со сверстниками и реализуются в позитивных поступках.

В ходе теоретического анализа определена структура изучаемого феномена: когнитивный компонент аттракции в подростковом возрасте, который характеризуется знаниями о нормах человеческих отношений в контексте общих идеалов, о позитивных межличностных взаимодействиях со сверстниками; эмоционально-мотивационный компонент аттракции, включающий позитивные эмоции, чувства и мотивы, которые являются основой осознанного намерения к позитивным межличностным отношениям со сверстниками; поведенческий компонент, который проявляется в готовности строить позитивные взаимоотношения со сверстниками и осуществлении позитивных поступков в большинстве жизненных ситуаций.

По результатам констатирующего эксперимента были определены критерии (опыт о положительных межличностных отношениях со сверстниками, ценностное отношение к себе и окружающим, положительная мотивация в межличностных отношениях с объектами симпатии, безусловное положительное поведение в отношениях к подросткам) и показатели проявления аттракции как личностного образования, в соответствии с которыми выделены высокий, средний и низкий уровни

аттракции. Эмпирические данные свидетельствуют о том, что высокий уровень проявления аттракции, выражается в знаниях подростка о позитивных взаимоотношениях со сверстниками, его понимании эмоциональных переживаний и осознании ценностного отношения к себе и окружающим, устойчивой положительной мотивации и безусловном положительном поведении к сверстникам. На этом уровне находится наименьшее количество исследуемых. Психологическими характеристиками среднего уровня проявления аттракции являются частичные представления о положительных межличностных отношениях со сверстниками, не полная дифференциация эмоциональных переживаний, избирательное ценностное отношение к ровесникам, недостаточная сформированность потребности в аффилиации, ситуативное проявление положительных поступков. Этому уровню соответствует большая часть исследуемой выборки. Низкий уровень характеризуется преобладанием заимствованных у референтного окружения представлений о дружеских отношениях, демонстрацией безразличного отношения к сверстникам и частичной потребности в аффилиации, переменным позитивным поведением. Он имеет незначительные показатели среди подростков.

На основании теоретического анализа и эмпирического изучения особенностей проявления структурных компонентов аттракции выявлены и внедрены психологические условия формирования аттракции к сверстникам в подростковом возрасте, такие как: обобщённые представления о привлекательности других; привлекательные образы сверстников и образцы их поведения; симпатия и аффилиация к отдельным сверстникам; привязанности и ценностное отношение подростков к сверстникам с которыми себя идентифицируют; доверительное и положительное отношение подростков к сверстникам, с которыми соотносятся личностные позиции; непосредственно позитивное взаимодействие со сверстниками.

В процессе экспериментальной работы обоснована и доказана целесообразность и эффективность реализации выявленных психологических условий путем внедрения программы психологической поддержки и социально-психологического тренинга, способствующих личностной активности подростков в сфере межличностных отношений и формирования аттракции к сверстникам в этом возрасте. Разработаны методические рекомендации относительно процесса конструктивного формирования аттракции в период взросления, которые могут быть использованы в развивающей работе практическими психологами, учителями.

Ключевые слова: аттракция, аффилиация, дружба, межличностные отношения, романтическая любовь, симпатия, социальная перцепция, подростковый возраст.

Serdyuk N. I. Psychological conditions of forming of attraction to coevals in adolescence. – Manuscript.

The dissertation for getting a scientific degree of the candidate of psychological sciences according to speciality 19. 00. 07 – pedagogical and age psychology. – National M. P. Dragomanov Pedagogical University, Kyiv, 2014.

In the dissertation there have been made theoretical analysis of scientific researches of the definite personality formation in foreign and domestic psychology; the essence, structure and genesis in the period of growing up have been defined.

The peculiarities of structural components (cognitive, emotionally motivational, behavioral) attraction's manifestation to coevals in adolescence have been experimentally researched. There have been defined criteria (experience of positive interpersonal relation with adolescence, value attitude toward themselves and other people, positive motivation in interpersonal relations with object of sympathy, positive behaviour in relations with adolescence), indexes and levels (higher, middle, low) of manifestation the giving phenomena. In the work there have been distinguished psychological conditions (there have been generalized ideas about attraction to others, attractive images of coevals and examples of their behaviour; sympathy and affiliation to some coevals; attachments and value attitude of adolescence to coevals, with which they are identified themselves; trust and positive attitude of adolescence to coevals with which correlated their personal position; positive interaction with coevals) of forming the attraction between adolescence.

There have been worked out the psychological model of forming of attraction to coevals in adolescence; the necessity and effectiveness of implementation the program of psychological support and social-psychological training of forming of research personality formation have been proved. The methodical recommendations for practical psychologists as for the process of constructive forming of attraction among adolescence have been worked out by the author.

Key words: attraction, affiliation, friendship, interpersonal attitude, romantic love, sympathy, social perception, teenage age.